

Юрій ЗАЙЦЕВ

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1696-5849>
e-mail: yurzaytsev@gmail.com*

«НЕНАВИДЖУ ҐРАТИ НА ВІКНАХ»

Увазі читача запропоновано документ – унікальну пам'ятку політичної думки українського руху Опору комуністичному режиму 1960–1980-х років. В одинадцятисторінковому рукописі «Останнього слова Ніни Строкатої на процесі в Одеському обласному суді 17 травня 1972 р.» розкрито погляд опозиційної громадськості на наявну у СРСР «свободу слова», причини появи самвидаву, таврування націоналізму, ігнорування владою декларованого Ленінінм права України відокремитися від Росії. Заакцентовано увагу на необхідності віддати до рук правосуддя «безглузду цензуру», припинити нехтування принципами демократії, що «відкриває шлях до тиранії». Наголошено на нагальній потребі критичної оцінки недоліків і суспільних деформацій, використанні конституційного права на одержання й поширення інформації, сповідуванні неподільності свободи та кінечності реалізації національної ідеї. Водночас вказано шлях вирішення проблеми гласності через ухвалення закону про пресу та інформацію, який конкретизував би гарантовані Конституцією «свободу слова взагалі та свободу друкованого слова зокрема», тобто йшлося про перенесення декларованих гарантій у площину конкретної соціальної практики. У відповідь на звинувачення в ознайомленні з доробком самвидаву констатовано «природне право інтелігента та науковця читати і зберігати будь-яку літературу». Український патріотизм охарактеризовано як природну сутність українця, «яка успадковується, стає моральним набутком і не дозволяє ставати покручем, безбатченком, яничаром».

Зазначено, що на фоні сучасних загравань Західної Європи з московським агресором актуально звучить нагадування Н. Строкатої, що «українською кров'ю спинилися орди Батия, ханів та султанів» – це дозволило так високо піднятися європейським народам. Отже, вказано, що вона не лише виголосила обвинувальний вирок антидемократичній комуністичній диктатурі, а й констатувала впевненість, що «кращі часи вже тепер в середині нас».

Ключові слова: незалежність, націоналізм, національна ідея, самвидав, свобода слова, цензура, права людини.

Однією із найяскравіших постатей українського руху Опору тоталітаризму 1960–1980-х років на Півдні України була одеситка Ніна Строката. 1997 р., ознайомлюючись в архіві Одеського управління Служби безпеки України (УСБУ) із кримінальною справою Ніни Строкатої, Олекси Різниківа й Олексія Притики, яких

у травні 1972 р. за зберігання й поширення самвидаву засуджено до ув'язнення в таборах суворого режиму, вдалося натрапити на унікальний документ – рукопис «Останнього слова Ніни Строкатої...».

Як посмертне ушанування Ніни Строкатої († 2 серпня 1998 р.), 4 вересня 1998 р. я опублікував її «Слово» в газеті «Високий Замок». Її оцінку запозичу у С. Караванського, який напередодні дня народження дружини поряд зі статтею «Світло згаслої зорі» опублікував передрук «Слова» в одеській газеті «Чорноморські новини» (30 січня 1999 р.): «Останнє слово Н. Строкатої збирало у фокусі всю її філософію, її життєве кредо. Це слово є яскравим документом епохи комунізму і документом руху опору. Документ цей не втратив актуальності і сьогодні, коли темні сили минулого мріють відродити практику, яка дозволяє засилати людину на каторгу за слово...

Тому я звертаюсь до всіх, хто здатен мислити, а надто до молоді: до старших школярів, ліцеїстів, гімназистів, студентів, молодих робітників, молодих спеціалістів.

Прочитайте уважно останнє слово Ніни Строкатої.

Хай минуть вас ганебні судища за слово!».

Від себе додам: хай набатне слово мужньої одеситки наснажить її земляків, та й усіх нас, на рішучий опір зазіханню путінської Москви на нашу свободу, землю, мову, історію, культуру. Публікація документа має на меті ознайомити громадськість з цінними постулатами української опозиційної думки 1960–1980-х років, аргументовано викладеними в «Останньому слові» Строкатої. Окремі положення цієї промови залишаються актуальними й донині, зокрема щодо порушень права людини на об'єктивну інформацію, пропозицій закриття опозиційних телеканалів, переслідування і навіть убивства журналістів, очорнення провідних постатей національно-визвольного руху.

Нагадаю окремі віхи її неординарного життя.

Народилася Ніна Антонівна Строката 31 січня 1926 р. в Одесі. Середню освіту здобула 1941 р. За рік вступила до медінституту, який із відзнакою закінчила 1947 р. Водночас у 1944–1947 рр. працювала санітаркою у військовому госпіталі. За конкурсом одержала посаду молодшого наукового співробітника медінституту. Опублікувала 23 наукові праці, підготувала кандидатську дисертацію. Володіла, крім рідної, англійською, німецькою, польською, румунською та російською мовами.

Непросто склалося її особисте життя. 1961 р. одружилася з політв'язнем Святославом Караванським, якого звільнили з концтабору за амністією. Він поновився на навчання на вечірньому відділенні філологічного факультету Одеського університету, розгорнув опозиційну діяльність, займався самвидавом, виступав на захист української мови. 13 листопада 1965 р. його знову заарештували і без слідства й суду відправили досиджувати недобутий 25-річний термін – 8 років та 7 місяців.

Ніна Строката замінила чоловіка в нерівній антирежимній боротьбі. Її помешкання стало епіцентром українського духовного життя зрусіфікованого міста. Вона підтримувала зв'язок з учасниками руху Опору багатьох міст України й особливо плідний – із львів'янами: В'ячеславом Чорноволом, Іриною Калинець, Стефанією Гулик, Оленою Антонів, Людмилою Дашкевич, Стефанією Шабатурою, Ольгою Горинь, Михайлом Осадчим, Михайлом Масютком, Атеною Пашко та ін. Писала й розповсюджувала звернення на захист тих, кого переслідувано, передавала інформацію про них за кордон. Під час побачень із чоловіком вивозила на волю його статті й вірші. У квітні 1970 р. у Владимирській в'язниці відбувся черговий «відкритий» суд над С. Караванським. Одне з обвинувачень – розповів правду про розстріл чекістами

польських офіцерів у Катині. Строката, яку викликали на процес як свідка, рішуче стала на захист Святослава. Суд «відміряв» йому максимальний десятилітній термін, а щодо неї прийняв окрему ухвалу, адресовану Одеському медінституту, із вимогою вжити заходів «суспільного впливу» («общественного воздействия») з метою «виховання в неї почуття високого патріотичного обов'язку як громадянина СРСР» («воспитания у нее чувства высокого патриотического долга как гражданина СССР»).

Заходів було вжито. «Поведінку» Н. Строкатої обговорили на ректораті, осудили, а у травні звільнили з інституту. Роботу Ніна Строката знайшла викладачем медучилища в Нальчику, де відбував вигнання Юрій Шухевич. Вона встигла обміняти квартиру і вселитися в неї разом зі сім'єю Шухевича. Але 6 грудня 1971 р. по неї приїхали люди в цивільному й відвезли у слідчий ізолятор Одеського управління Комітету державної безпеки (УКДБ).

Арешт Н. Строкатої спричинив протести в опозиційних колах України. Найефективніше відреагував В'ячеслав Чорновіл, який ініціював створення 21 грудня 1971 р. першої правозахисної організації в Україні – Громадського комітету захисту Ніни Строкатої. До нього увійшли, крім фундатора, Ірина Калинець, Василь Стус, Леонід Тимчук з Одеси та Петро Якір і Віктор Красін із Москви. Але січневі арешти 1972 р. припинили його діяльність.

19 травня 1972 р. Н. Строкатій оголошено вирок – чотири роки таборів суворого режиму. Ув'язнення відбувала в Мордовії разом із Надією Світличною, Іриною Калинець, Стефанією Шабатурою, Одаркою Гусяк та іншими мужніми патріотками України. Після звільнення змушена була оселитися в Тарусі (РРФСР), де очікувала закінчення в'язничного речення чоловіка. Опозиційної діяльності не припинила – у листопаді 1976 р. стала членом-засновником Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод (УГГ) – предтечі Української Гельсінкської спілки, хоч усвідомлювала імовірність нової розправи.

Але діяльність і мужність Н. Строкатої та її чоловіка набули значного міжнародного розголосу. Вони отримали декілька викликів до США і, зрештою, 30 листопада 1979 р. скористалися одним із них. Їм вдалося вирватися з «великої зони» у вільний світ.

У США Ніна Строката продовжила активну працю в УГГ, точніше, в очолюваному генералом Петром Григоренком, позбавленим громадянства СРСР, Закордонному представництві. 2006 р. її посмертно нагороджено орденом «За мужність» I ступеня.

Останнє слово Ніни Строкатої на процесі в Одеському обласному суді 17 травня 1972 р.

Високий суд! Поважний прокуроре! Шановні адвокати! Мої друзі, колеги, родичі! [Останні чотири слова викреслено – Ю. З.]. Ті, хто присутній в залі! Мій далекий, рідний Святославе та й Ви, учасники справи 170!

В усіх Вас шанобливо прошу уваги.

Не знаю, чи існує такий модус виступу в суді, щоби останнє слово починати з епіграфа.

Проте я обрала епіграф до свого останнього слова. Це – текст ст. 19 Декларації про права людини:

«Кожна людина має право на свободу переконань, на право вільно їх висловлювати. Це право включає в себе свободу без перешкод дотримуватись своїх переконань

та свободу шукати, отримувати і поширювати інформацію та ідею, будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів».

Я гадаю, ті, хто слухав справу № 170, мали б зрозуміти, що ця справа має в собі щось більше і важливіше, ніж доля 3^х підсудних. Суть справи змусила повести розмову про літературу, яка набула назву «Самвидав».

Цю літературу тут схарактеризовано такими загальниками, як антирадянська, націоналістична, наклепницька.

От про те, що являє собою, на мій погляд, та література, за яку сьогодні судять 3^х осіб з вищою освітою, я збираюся говорити, бо без такої розмови неможливо будувати свій самозахист.

Конституція нашої країни гарантує свободу слова взагалі та свободу друкованого слова зокрема. Проте як спадок від культівських часів, лишилася свобода цензури, яка пересилує свободу слова.

Відсутність відповідного до діючої Конституції закону про пресу та інформацію створила умови для дії цензури надмірної та безконтрольної.

Реакцією на ці надмірності і є поява недрукованої літератури – «Самвидаву».

Щоб характеризувати літературну працю, її треба читати. А слухачам тут запропоновані не самі роботи, що стали речовими доказами кримінальної справи, навіть не витяги з цих робіт, а готові характеристики: націоналістична, наклепницька та інші з такого ж арсеналу.

А тому я дозволяю собі навести принаймні поодинокі витяги з деяких літературних праць, поширених у «Самвидаві». От, скажімо, як висвітлює свої завдання альманах «Український Вісник»:

«Вісник» – орган позацензурний, але в жодному разі не антирадянський і не антикомуністичний... За своїм змістом це видання цілком легальне і конституційне. Завдання «Вісника» – лише об'єктивна інформація про приховувані процеси і явища в громадському житті.

«Вісник» не друкуватиме таких документів, які є антирадянськими, тобто заперечують демократичним шляхом обрані Ради, як форму участі громадян в керівництві державою, і антикомуністичними – тобто, які відкидають в цілому комуністичну ідеологію як таку»...

Це один тільки характерний приклад з укр. «Самвидаву». А от приклад (подаю у відповідності до оригіналу) з російського «Самвидаву»:

«Единение не организационное, не партийное, не внешнее, а духовное, внутреннее – это единство, которое не исключало бы, а, наоборот, предполагало разнородной идей, позиций, интересов, темпераментов. Такое единство и зовется культурой».

Навіть надмірне бажання, поєднане з перекрученим тлумаченням, неспроможне вивести з наведеного ідею суспільної шкідливості. Що ж до намагань будь-що знаходити у авторів «самвидаву» надмірне українофільство, яке звично таврують терміном «націоналізм», то це – тавро, що виглядає надто схожим на жовту зірку для євреїв.

Зараз вже неможливо визначити, хто перший додумався до того, що такі дефініції як національна ідея, національна гордість або свідомість є поняттями неправомірними, несучасними або й просто шкідливими.

Але б сказати таке італійським, французьким комуністам, чи комуністам Соціалістичного Бірманського Союзу чи новоутвореної держави Бангладеш?

Чомусь не враховують ті, які користуються терміном націоналізм, що національна ідея не несе збайдужіння до інших ідей. Навпаки: заглиблення в національну ідею веде до глибини соціальних і духовних проблем. Прикладом тому є Шевченко, Франко, Петефі, Симоненко, Расул Гамзатов, Ліна Костенко та інші. Чи може ворогом з націоналістичного табору, який існує заради інтересів ФБР чи ЦРУ, був той аварець, який спромігся вигадати таке прокляття: «Най залишить аллах твоїх дітей без того, хто міг би навчити їх рідної мови. Ні, най аллах залишить твоїх дітей без того, кого вони могли б навчити рідної мови» (з фольклору народів Дагестану).

Всім, хто із здивуванням дивиться на тих, хто високо ставить свій український патріотизм, треба згадати, що в далекому минулому українською кров'ю спинилися орди Батия, ханів та султанів.

І хто знає, чи піднесли б так високо європейські народи, якби українські кістки не вкрили в далекому минулому дніпровські степи, подільські рівнини, карпатські ліси.

Український патріотизм, національну гідність українця затавровано терміном націоналізм.

Але ж український патріотизм – це природна сутність українця, сутність, яка успадковується, стає моральним набутком і не дозволяє ставати покручем, безбатченком, яничаром.

Український патріотизм – почуття високе і таке ж природне, як російський патріотизм, патріотизм узбека, естонця, араба або італійця.

І в державі, яка справді вболіває за національний розвиток усіх своїх націй, український патріотизм, як запоруку національного поступу саме української нації треба підтримувати, а не таврувати чи засуджувати. Як заходить розмова про український патріотизм, то всіх лякає, а чи не скінчиться ця розмова роздумами про самостійність.

Обминаючи історичні аспекти цього питання, бо тут не місце про це говорити, хочу навести один такий витяг: «Якщо Фінляндія, якщо Польща, якщо Україна відокремляться від Росії, в цьому нічого поганого нема. Що тут поганого? Хто це скаже – той шовініст. Треба збожеволіти, щоб продовжувати політику царя Миколи».

Це – Ленін, твори, т. 24, ст. 262.

Хто хоче, може перевірити вірогідність наведеної цитати. Так ставив питання Ленін.

Слідчі органи КДБ з такого ставлення висновують кримінал, а суд тоді сумлінно досліджує, чи виголошував підсудний тости за вільну Україну та чи не казав чого про її самостійність. А у Львові в цей час регулярно виходить газета «Вільна Україна».

Підсудних та просто слухачів ознайомлено з матеріалами справи, допитано та вислухано звинувачуваних, свідків, державний обвинувач сказав своє слово, а проте основне питання, поставлене самою суттю кримінальної справи № 170, лишилося без відповіді.

Це питання про те, хто ж тут винний.

Я не можу обминути це питання, бо виринає воно не тільки із справи № 170, а й з інших аналогічних справ, які, на жаль, не так вже й рідко порушує слідство, а потім слухають суди.

Справжні, дійсні причини явища можуть міняти точку зору на саме явище.

Про справжні причини виникнення «Самвидаву» я вже згадувала.

Якщо всерйоз взяти до уваги ці причини, то зникне необхідність шукати окремих винуватців, що дозволили собі читати, а дехто навіть і іншим показував окремі матеріали «Самвидаву».

Надмірність часто безглуздої цензури – це і є головний винуватець, якого треба би було віддати до рук правосуддя.

Якщо такий єдино справедливий суд ще не є можливим сьогодні, то суспільний поступ рано чи пізно приведе нас до такого, і тоді сама тільки згадка про сьогоднішній суд змусить багатьох почервоніти, бо неможливо, щоби в соціалістичній державі, яка повинна виконувати всі свої функції ліпше, ніж будь-яка інша демократична держава, відбувся судовий процес за жанр вільних роздумів, за максималізм у висловлюваннях, процес з сюрреалістичною природою аргументації.

Часи, коли стануть неможливими процеси, схожі до сьогоднішнього, ці кращі часи вже тепер всередині нас.

Історія часто вередує, збивається на манівці і тим створює умови, які тільки на короткий (за історичними вимірами) час видаються єдино можливими. Тому сьогодні ще не всі погодяться, що може існувати література вільна від цензури.

Тому сьогодні знайдуться схильні вважати, що існування такої літератури – явище шкідливе, а причетних до шкідливого явища треба судити суворим судом.

Таких любителів суворого покарання я хочу спитати словами Достоевського: «Согласились бы Вы построить мировую гармонию на одной единственной слезе?».

До того ж додам: той, хто відкидає широту принципів демократії та свободи, той відкриває шлях до тиранії.

Найяскравішим та найбільш зрозумілим прикладом цього є не забута нашими сучасниками сталінська тиранія з її покараннями судом і без суду.

Від мене, певно, чекають розмови по суті пред'явленого звинувачення.

Моє ставлення до пред'явленого мені звинувачення походить з того, що я виклала вище.

На різних етапах попереднього та судового слідства я визнавала, що моєму світогляду властиве критичне ставлення до дійсності. У зв'язку із цим, я хочу нагадати тим, хто мене слухає, визнання російського демократа Чаадаєва, до якого сучасна історіографія справедливо прихильна:

«Я не научился любить свою родину с закрытыми глазами, с преклоненной головой, с запертыми устами».

Вважаючи наявність у світогляді критичних компонентів не тільки нормальною, а й обов'язковою рисою свідомого громадянина, я цілком заперечую, щоби критичні компоненти мого світогляду розцінювати та ототожнювати з антидержавним настроєм, а тим більше з антидержавною діяльністю.

Критичний світогляд – то запорука корекції тих недоліків та деформацій, що завжди мають місце в суспільному житті кожної держави, в тому числі і соціалістичної.

Тому я заперечую намагання слідчих та судових органів тлумачити мене як особу, що мала на меті виключно антисуспільну діяльність.

Я знайомила слідчих у присутності представників прокуратури із своїми суспільно-громадськими поглядами і готова обстоювати ці погляди, заперечуючи наявність у них свідомого, підкореного якійсь меті, перекручення дійсності.

Щодо мого знайомства з літературним доробком «самвидаву», то я обстоюю своє природне право інтелігента та науковця читати і зберігати будь-яку літературу.

Я обстоюю своє право на інформацію як право природне, право конституційне та право, гарантоване низкою міжнародних документів, ратифікованих вищими органами влади моєї країни.

Нагадую, що це за документи.

Це – «Загальна Декларація прав людини», «Пакт про громадянські і політичні права», «Пакт про економічні, соціальні та культурні права».

Держави-учасники цих пактів, у тому числі і Радянський Союз, взяли на себе обов'язок гарантувати, що різноманітні, в тому числі громадянські та політичні права людини, буде здійснювано без найменшої дискримінації, тобто незалежно не тільки від раси, статі, мови, а й від суспільних та інших переконань.

Я чекаю, коли мені закинуть, що суд досліджував не переконання, а дії учасників справи № 170.

Це було би так, якби в тексті звинувачення не стояло так часто: вороже настроєний, поділяючи ворожі погляди і таке інше.

Тому, хто скаже, що судять сьогодні не за настрої та погляди, і навіть не за читання «Самвидаву», а за його розповсюдження, я відповім, що свобода неподільна.

Якщо існує право та свобода читати, то природним продовженням такого права і такої свободи є обговорення прочитаного та можливість, не озираючись, передати прочитане іншому.

Сьогоднішній процес та попередні аналогічні процеси в різних містах Союзу ніби нагадують, що з дійсністю, яка полягає в наявності ст. 62 Кодексу, треба рахуватися.

Проте мій погляд на правові джерела, якими має керуватися кожна людина, змушує мене розцінювати пред'явлене мені звинувачення як таке, що не стоїть у відповідності ані з діючою Конституцією, ані із згаданими міжнародними правовими документами.

Моє визнання, як воно є необхідним за судовим ритуалом, може бути тільки таким:

Мрію про відродження яacobинського пафосу людської гідності;

Хочу, щоб свобода була для людини концепцією поведінки, а не усвідомленою необхідністю;

Ненавиджу байдужість і самозаспокоєння;

Ненавиджу жорстокість роз'єднання та грати на вікнах.

Я розумію, що сьогодні ще немає таких парламентських, правових, релігійних або ж просто моральних засад, які б перешкодили винести найсуворіший вирок по справі, що виникла у зв'язку з появою позацензурної літератури.

Тому, готуючи себе до долі в'язня, відчуваю потребу й обов'язок звернутися до своїх близьких та друзів з подякою за всі клопоти, які вони взяли на себе в зв'язку з моїм арештом. Для когось спілкування зі мною стало джерелом особистих неприємностей та всіляких прикростей. До таких я кажу: даруйте це все мені, мої друзі, колеги, родичі.

А ще прошу зрозуміти таке. Я і два Олексі були в неволі. А неволя – то важко. Важко не тим, що втрачаєш звичний побут, комфорт і ніжність найдорожчих, хоч і це теж щось важить.

Найважче те, що сенс життя раптом стає одномірним через самооборону, якої вимагає всяке слідство.

Людина, певно, все ж таки не створена, щоб жити тільки тим, що захищає самого себе.

От тому життя в умовах ув'язнення легко може перетворитися на муку. А тоді вже й недалеко до того, щоб не тільки втратити привабливість, а й людську гідність.

І доводиться часто, дуже часто, виходити на прою із самим собою, аби не схибити.

Тому, якщо хтось із нас виглядає сьогодні менш привабливо, ніж колись, не ставайте над нами за це надто суворими суддями, бо ми приходили до цієї зали із неволі. За цю Вашу прихильність до підсудних я на прощання символічно подарую Вам колосальний вінок з сучасних українських поезій...

Щоб попросити Вас, чоловічу частку справи № 170, я перебрала для Вас такі рядочки з Шандора Петефі:

«Життя в безчесті ні до чого. Чоловіче! Чоловіком будь!».

Суд може спитати чого прошу. Що є мені у Вас попросити?

Нікого б, певно, не здивувало, якби я, жінка-в'язень, попрохала б у Вас чимало.

Проте улюблений літературний герой одеситів – Остап Бендер – казав: «Жэнщину украшает скромность».

Тому я прошитиму у Вас небагато. Проситиму про таке:

Усвідомте без упередження все, що Ви почули від мене.

Я вже готова почути вирок.

Архів управління Служби безпеки України в Одеській області. Спр. 24994-П. Т. 11. Арк. 45 (конверт).

Yurii ZAITSEV

Doctor of Philosophy, Senior Researcher

Senior Researcher at the Department of Modern History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1696-5849>

e-mail: yurzaytsev@gmail.com

«I HATE GRILL ON THE WINDOWS»

The author offers the reader a document - a unique monument of the political thought of the Ukrainian Resistance movement to the communist regime of the 1960-1980s. The eleven-page manuscript «Ostanne slovo Niny Strokatoi na protsesi v Odeskomu oblasnomu sudi 17 travnia 1972» reveals the opposition's view on the «freedom of speech» in the USSR, the reasons for samizdat (self-publishing), stigmatizing nationalism, and the government's disregard for Ukraine's right to secede from Russia declared by Lenin. The document focused on the need to hand over «senseless censorship» to justice, to stop ignoring the principles of democracy, which «opens the way to tyranny.» It emphasizes the urgent need for a critical estimate of imperfections and social distortions, the use of the constitutional right to receive and disseminate information, and the recognition of the indivisibility of freedom and the finality of the realization of the national idea. At the same time, the source shows the way to solve the problem of

publicity through the adoption of the law on the press and information, which would specify the constitutionally guaranteed «freedom of speech in general and freedom of the printed word in particular.» It meant the transfer of declared guarantees in the field of specific social practice. In response to the charge of acquainting with the work of samizdat stated, «the natural right of intellectuals and scholars to read and preserve any literature.» Ukrainian patriotism is characterized as the natural essence of the Ukrainian, «which is inherited, becomes a moral asset, and does not allow to become a bastard, a fatherless, a janissary.» Against the background of modern flirting between Western Europe and the Moscow aggressor, N. Strokata's reminder that «hordes of Batu Khan, khans and sultans stopped with Ukrainian blood» is relevant – this allowed European nations to rise so high. She not only convicted the anti-democratic communist dictatorship but also expressed confidence that «better times are already within us.»

Keywords: independence, nationalism, national idea, samizdat, freedom of speech, censorship, human rights.